

Юлія Клімчук
(м. Луцьк)

ОБРАЗ МІСТА В ПОЕТИЧНОМУ СВІТІ ПРЕДСТАВНИКІВ УГРУПОВАННЯ “СКИТ ПОЕТІВ”

У статті в компаративному аспекті здійснено аналіз образу міста в поетичній рецепції представників літературного угруповання “Скит поетів” та подальшого проектування цього образу у їхній творчості. Висвітлено особливості сприйняття поетами-емігрантами міських площин, атмосфери, духу міста, окреслено відмінності у сприйнятті цих образів кожним. Порівнюються поетичні образи міст, які формують бінарну опозицію “свій / чужий”.

Ключові слова: рецепція, компаративний аналіз, еміграція, бінарна опозиція, поети-скитники.

Климчук Ю. Д. Образ города в поэтическом мире представителей объединения “Скит поэтов”. В статье в компаративном аспекте проанализирован образ города в поэтической рецепции представителей литературного объединения “Скит поэтов” и дальнейшее проектирование этого образа в их творчестве. Раскрыты особенности восприятия поэтами-эмигрантами городского пространства, атмосферы и духа города, проанализированы отличия в восприятии этих образов. Сравняется поэтическая рецепция городов, которые составляют бинарную оппозицию “свой / чужой”.

Ключевые слова: рецепция, компаративный анализ, эмиграция, бинарная оппозиция, поэты-скитники.

Klimchuk Yu. D. The Town's Image in the Poetic World of the Literary Union “Skit poetov” Representatives. In the given article, in the comparative aspect, is analyzed the town's image in the poetic reception of the literary union “Skit poetov” representatives and the projection of this image in their poetic works. In the course of investigation are viewed the peculiarities of poet-emigrants' perception of the town space, atmosphere and town's spirit, are also analyzed the differences in every poet's perception. Are compared the towns' images, that form a binary opposition “one's own / strange”.

Key words: reception, comparative analysis, emigration, binary opposition, skitniku.

Постановка наукової проблеми та її значення. Прага як один із найбільших європейських осередків російської міжвоєнної еміграції відома, передусім, під назвою “русский Оксфорд”. Сюди уряд молоді Чехо-Словацької Республіки запрошував російських емігрантів на так звану “русскую акцию”, яку підтримував президент

країни Т. Масарик і котра передбачала матеріальну допомогу та можливість навчатися у вищих навчальних закладах на території республіки. Так, у невеликому за європейськими мірками місті, у період між двома світовими війнами, знайшли притулок близько півтора десятка російських літературних об'єднань. Відірвані від рідної землі, далеко в еміграції російські письменники намагалися відродити традиції літературного життя та літературний побут.

Найбільш відомим літературним об'єднанням Праги того часу був "Скит поетів". Воно з'явилося на початку 20-х років та проіснувало аж до початку Другої світової війни, ставши головним довгожителем серед емігрантських угруповань. Члени "Скиту" заявляли, що метою літературного об'єднання були вивчення усіх видів та напрямів російської поезії, робота над теорією та практикою творчості. Склад "Скиту" могли поповнити всі, хто мав інтерес до літератури. Власна творчість була не обов'язковою.

У різні роки до "Скиту поетів" входили як відомі, так і загублені в історії постаті. За весь час існування об'єднання до нього належали тридцять шість авторів, найвідоміші з них це – С. Рафальський, М. Болесцис, О. Фотінський, Е. Рейтлінгер, О. Турінцев, В. Лебедев, Л. Гомоліцький, О. Ейснер, Е. Чегринцева, А. Вурм, В. Мансветов, А. Головіна, Т. Ратгауз, В. Морковін, М. Терлецький, І. Бем та інші. Духовним наставником, організатором та вчителем "Скиту поетів" був А. Бем.

Однак історію та творчість цього літературного угруповання майже не досліджено. Однією з небагатьох, хто працював у цьому напрямку, була Л. М. Белошевська. За її редакцією вийшла перша і єдина антологія "Скит" – "Прага 1922–1940. Антологія. Біографія. Документи" [1], котра ознайомлює нас із життям та творчістю членів цього літературного об'єднання, у поезіях яких постає образ Праги.

Мета нашого дослідження – з'ясувати особливості художньої актуалізації образу міста в поетичній творчості літературного угруповання "Скит поетів". Компаративний підхід у характеристиці поетичного бачення міста різними поетами є актуальним. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань:

- дослідити особливості змалювання образу міста членами "Скиту" та проаналізувати механізми формування цього образу;
- виявити та проаналізувати чинники, які відіграли ключову роль у формуванні поетичного бачення міста та ставлення до нього;

– порівняти образи міст, які формують бінарну опозицію “свої / чужої”, у поетичному світі представників літературного об’єднання “Скит поетів”.

Матеріалом для дослідження слугували окремі вірші членів “Скиту”: А. Фотінського, Е. Рейтлінгер, Е. Чегринцевої, А. Ейснера, О. Глушкової, М. Мислінської, Х. Кроткової, В. Лебедева, С. Рафальського, В. Мансветова, А. Головіної, В. Морковіна, Н. Мякотіної, та І. Бем, написані під час їх перебування у Празі в період еміграції.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Місто – це великий організм чи радше механізм: будинки, вулиці, машини... Гігантський мурашник, інколи безжалісний до своїх мешканців, іноді ласкавий та прихильний.

“Тіло” цього механізму вивчали та продовжують вивчати: існує статистика, показники рівня життя, екологічні дані, є певні усталені закони, за якими живуть мегаполіси. Існує реєстр мігрантів, зайнятості й т. ін.

Місто як місце буття людини завжди цікавило літературу. Зокрема, різні аспекти цього питання розглянуто в працях В. Топорова (образ Санкт-Петербурга в російській літературі), Т. Цив’ян (образ Венеції у творчості А. Ахматової), А. Русової (образ міста в творчості М. Гоголя) та ін. Тему міста повсякчас використовують і поети літературного угруповання “Скит поетів”, вона здебільшого закладена в самій семантиці назви вірша, так, наприклад, “Прага” – Е. Чегринцевої, “Прага” та “Київ” – І. Бем, “Шумава” – В. Морковіна, “Венеція” – Х. Кроткової та ін.

Серед міст, які найбільше вплинули на формування представників об’єднання “Скит поетів”, були, безумовно, Прага, котра на тривалий час стала їхнього другою батьківщиною, та міста рідної Росії, про яку залишилися лише теплі спогади як про країну, де вони народилися, де минуло їхнє дитинство, де залишилися рідні та друзі.

У сприйнятті міста очевидним є існування переваги матеріальної реальності над духовними цінностями. Людині, що прибуває до міста, спочатку необхідно облаштуватися в ньому. Труднощі, з якими вона одразу стикається, породжують відповідне ставлення до міста і формують його рецепцію. Так, за твердженням В. Топорова, “у місті кожен знаходив своє, і саме місто відкривало приїжджому те, «своє»,

що могло бути ним засвоєне з користю або задоволенням, вдячністю або захопленням, у всякому разі за своєю потребою, розумінням, смаком” [2, 624]. Отже, однією із передумов позитивного та привітного ставлення членів “Скиту” до Праги була вдячність місту за те, що тут вони отримували щомісячну матеріальну підтримку, житло, змогу навчатися і, що найголовніше, можливість реалізувати свій творчий потенціал. В. Лебедев писав у щоденнику: “В то время в «Худобинце» были сосредоточены и канцелярия учебной коллегии русской академической акции, и библиотека, и склад учебных пособий, читальня, столовая и спальня студентов. Вся жизнь русской учащейся Праги бурно катилась по широкому коридору «Худобинце», расплескивая свои волны по ее стенам в виде всякого рода объявлений, обращений и плакатов литературных вечеров и вечеринок” [1, 5]. Так, неприємні враження від чужого, незнайомого міста під час першої зустрічі поступово змінюються на відчуття вдячності та прив’язаності до нього. Отже, Прага стає новим етапом у житті поетів, хоча і не без гіркої суму за батьківщиною. Але вони вдячні Празі за все і, нарікаючи на долю, намагаються підлаштуватися під її закони. Про це так пише у вірші “На дальнем пути” В. Лебедев: “*Но что же сделать я могу? .../ Как с неизбежностью поспорю? .../ И сердце учится послушно / Словам чужого языка...*” [1, 172].

А Є. Гессен у вірші “Чужие слова” також звертається до питання важкої адаптації ліричного горюча-емігранта до іншої країни, невідомих міст:

*Когда судьба шершавой ставней
Придавит иссушенный ум
И все слова тревоги давней
Размоет душной крови шум,*

та про шляхи асиміляції з іншим народом, його культурою: “*Тогда беру слова чужие / и обнажаю голос мой*” і остаточне розчинення в іншому середовищі: “*Сначала голос глух, неловок, / Как грубый шов, звучит расчет*”, “*Но вот, прорвавши затхлый полог, / Он – полный и густой – течет*” [1, 590].

Опис простору Праги у більшості віршів поетів-скитників (як вони себе називали) не викликає позитивних емоцій: у них переважають темні кольори, образ ночі та песимістичні настрої. Так,

місто у вірші “Какая странная и злая...” Е. Чегринцевої позбавлене багатой кольорової гамою й одноманітно пронизане “сірістю” та мороком:

*Какая странная и злая
туманом скованная мгла,
созвездья спутавши узлами,
над нашим городом легла! [1, 401].*

Але, незважаючи на песимістичний та похмурий настрій, який заповнив міські площі, поетеса пише про свою приналежність до міста, називаючи його “нашим городом”. Відомо, що біографія і творчість взаємопов’язані, а Е. Чегринцева, І. Бем та В. Лебедев одні з небагатьох, хто, приїхавши до Праги в юному віці, залишилися тут до кінця життя, що і є, на наш погляд, причиною такої спорідненості поета з містом.

У вірші “Воскресенье” А. Ейснер, незважаючи на піднесену, радісну, святкову семантику назви вірша, малює Прагу в мінорних тонах:

*И сонный город хмурит постный лик,
И небо морщится от скуки.*

І звуки недільних дзвонів, які тішать серце прихожан та дарують радість і тепло, автор порівнює з байдужістю:

*И протестантские колокола
Позванивают хладнокровно [1, 369].*

Місто В. Мансветова у вірші “Костел, как демон, каменные крылья” наскрізь “пронизане” банальною сірою буденністю:

*Однообразно тают черепицы
раздавленных веками низких крыш. —
В опустошенном мире даже птицы
тягучую не прерывают тишь [1, 428].*

Змалювання похмурого, статичного, оповитого мороком міста досягає свого апогею у вірші Н. Мякотина “Синий день уплыл за шторы”, де місто – це пусте, безлюдне, жорстоке місце:

*Стал туман густеть и застывать.
Город пуст, безжалостен и мрачен,
Только мрак, молчание и мгла [1, 610].*

Така песимістична налаштованість у поезії, котра вилилась у похмурі образи нічного міста, безвихідність життєвої ситуації,

дезінтегровану дійсність без перспектив, має символічний підтекст, це, насамперед, відображення особистісних переживань душі та серця постів-скитників. Хоча Прага й пропонувала найкращі умови для старту письменникам-початківцям: доступність контактів із видавництвом, періодичні видання, своєчасний друк художніх збірок, – та все ж таки, десь на імпліцитному рівні, їх не полишала гірка туга та сум за рідною батьківщиною.

Окрім похмурих картин нічного міста, знаходимо у творах поетів й опис сучасного, капіталістичного міста з його численними будівлями, вулицями, натовпом людей, які постійно кудись поспішають, метушнею й галасом. Так, наприклад, у вірші “Весна эмигрантская” М. Лебедев передає атмосферу весняного міста:

*На бульваре нищий пел “Разлуку”.
Продавала девочка фиалки.
Было много шума, грома, стука
В городской весенней перепалке [1, 183].*

Слід зауважити, що образ міста навесні чи влітку є поодиноким у творчості скитників, оскільки зазвичай це місто, вписане в осінній пейзаж, що символізує життєві розчарування: “Еще одна пустая осень, / Дарует осень тень страданья” (М. Мислінська), “Закат осенний таит. / Порывисто в небе пустом” (О. Ейснер), “Туман над осенью, над памятью... В тумане / потеряны и версты и года...” (С. Рафальський), “Лето сгорело в дыму сентября. / Пепел был ветром по крышам развеян” (В. Лебедев), “Осень в желтые лапти обулась / и пошла по опушкам гулять” (Е. Чегринцева) [1].

Часто похмура, дощова міська атмосфера осені, котра передає тривожний, безнадійний стан ліричного героя, інтенсифікується дієсловами з негативно забарвленою семантикою та заперечною часткою *не*, як, наприклад, у вірші з символічною назвою “Осеннее” М. Мислінської:

*Нет никого. Вновь лишь туман и слякоть, –
Дождя дрожащая назойливая сеть.
Ни умереть, ни петь, а лишь тупеть, глупеть, терпеть,
Глядя на глины распухающую мякоть [1, 235].*

Наступна варіація, у якій перед нами постає місто, – це його виробнича сторона. Вірші Т. Ратгауз “Бумажные крылья” та А. Ейснера “Воскресенье” змальовують промислову сторону індустріального,

європейського міста, з його брудом, курявою та фабричною кіптявою: “От фабричной продымленной пыли” [1, 527], “Фабричный дым и розовая мгла / На мокрых крышах дремлют ровно” [1, 369].

У поетичній творчості скитників інколи художня рецепція міста побудована на градації. Читацька уява рухається від загального сприйняття Праги, переважно це погляд зверху, до конкретних міських топосів: вулиць, провулків, мостів, площ, будинків. Так, у вірші В. Ейснера “Бумажный змей” проведено паралель між паперовим змієм та душею:

*Заплачет ветер жидко,
По ржавым бульварам шуша, –
Легко порвется нитка –
И ты улетишь, душа!”*

Душа, покидаючи тіло, підіймається над містом: “Внизу дома и храмы / И улиц густеющий мрак, –” [1, 362].

У поетичному світі членів “Скиту” постає образ містичної Праги. Це місто, для якого картографічна точність та реалістичність, підсилена використанням впізнаваних деталей, топонімів та антропонімів, є мінімальними. Так, у поетичному доробку скитників нараховується лише дві поезії з однойменною назвою “Прага”, котрі належать перу Е. Чегринцевої та І. Бем.

Е. Чегринцева у своєму вірші “Прага” рефлектує картину нічного, похмурого, оповитого мороком міста, такий настрій автор передає за допомогою використання дієслів: “каменеют”, “бродить” “пугаясь”, іменників: “темнота”, “химеры”, “смерть”, “предчувствие бед”, “ночь”, семантика яких відтворює атмосферу мінору, розпачу, тривоги та застереження:

*Каменеет дворцовая стража,
Каменеют химеры и храм.
Смерть на ратуше время покажет:
– горожане, пора по домам! – [1, 417].*

Образ Праги Е. Чегринцевої є цілковитою протилежністю образу, який постає перед читачем у поезії І. Бем. Для неї Прага, передусім, – це простір становлення особистості, самоіндефікації в суспільстві та в житті. Як відомо з біографії, І. Бем було лише шість років, коли вона з батьками прибула до Праги, а отже, роки безтурботного дитинства,

школи, юності минали в цьому прекрасному, овіяному легендами місті. Тому її вірш “Прага” – це, більшою мірою, спогади поетеси, пере-
межовані зі суб’єктивним відчуттям атмосфери міста: *“Жизнь моя,
дней моих незатейливый свет, / Мир моей ученической кельи! [1, 644].*

Власний досвід поетеси народжує яскравий емоційно-насичений образ Праги, який формують міські топоси: пагорб, біля підніжжя якого розміщена Прага і з вершини котрого відкривається неймовірно прекрасна панорама міста (*“Я сегодня, тоскуя, опять поднимусь / На один из холмов, что над Прагой”*), яка так заспокійливо діє на ліричного героя: *“Ширь какая, как воздух туманно лучист! / Оглянись: вот она на ладони / В голубых испареньях весенних ночей, / Как купальщица, плещет и тонет”*, готичні склепіння, кам’яні костьоли та мальовничі мощені вулички – усі ці деталі міського простору, використані для того, щоб створити поетичний образ невіддільності героїні від міста: (*“Каждый свод в этом городе, каждый костел / Дней твоих молчаливый свидетель”*) та наголосити на тому, що вона є частинкою його історії:

*И когда ты идешь по нему не спеша,
То ты видишь, что каждая встреча,
То ты видишь, что каждый твой день и твой шаг
На камнях этих улиц отмечен [1, 644].*

В останніх рядках вірша поетеса персоніфікує місто, звертаючись до нього на “ти”, та дякує за щасливі роки життя, які тут минули:

*Мой привет тебе, город, моя колыбель,
Ты, как юность моя, неотъемлем!
Я когда-нибудь горечь здесь прожитых дней
Подниму как сладчайшее бремя... [1, 644].*

Спорадичними у творчості поетів-скитників є образи інших чеських міст, невеликих містечок та мальовничих краєвидів. Так, наприклад, багату на прекрасну й рідкісну рослинність та тваринний світ чеську гірську місцевість, вкриту густими лісами та озерами, В. Морковин відтворив у вірші “Шумава”: *“Лес и шелест... Струны сосен / Стынут в сумрачном покое”, “Белка бьется в сучьев невод, / Хвост роняя в хвой бездонность”*, і лише настирливі звуки лісопилінні час від часу втручаються в цю лісову ідилію *“На опушке причитает / Диск визгливой лесопилки” [1, 570].*

А. Головіна також звертається до образу чеських міст у вірші “Юбилейная поэма 1922–1923”, де з тонким гумором пише про роки, проведені в гімназії у Моравській Тшебові. Тут, незважаючи на суворі порядки та дисципліну, вона вперше закохалася та відчула перші юнацькі розчарування: *“Она называла Тшебову тюрьмой, / Любила кровавые драмы”, “Студент прикатился отъедаться домой / Под крылышко любящей мамы [1, 463]. Є у вірші й згадка про одне з найбільших промислових міст на півдні Чехії – Брно: “Он свыкся в Брно со своим уголком, / Она же – с баракком и классом”, “Его называли всегда индюком, / Ее – иногда папуасом” [1, 464].*

Проте, незважаючи на палкі та щирі слова вдячності, захоплення атмосферою, архітектурою та духом міст, котрі стали їхньою другою домівкою, для поетів-скитників вони залишаються містами, де вони відчують себе передусім “чужорідними істотами” – емігрантами. Ніщо і ніколи не зможе замінити їм рідну батьківщину. Чи не кожен поет “Скиту” у своїх віршах усвідомлено фіксує своє становище емігранта в столиці Чехії – Празі. Так, наприклад, Е. Чегринцева, котра захоплювалася Прагою, прожила тут усе життя, присвятила вірш під однойменною назвою, пише:

*И теперь, уживаясь с чужими,
как медали седой ветеран,
ты хранишь свое русское имя
под личиною – эмигрант... [1, 419].*

Також в одному з віршів вона констатує, як важко існувати емігрантові в чужому для нього місті, де перед ним постає безліч проблем та перешкод, серед яких мовний бар’єр, національна невідповідність, відмінності менталітету, відсутність підтримки близьких та рідних, є лише ти та місто:

*Мы, как растерянная стая,
зовем друг друга через тьму,
касаясь легкими перстами
слов, не понятных никому [1, 401].*

Найчастіше цей мотив самотності в нерідному для поетів-скитників місті вони передають за допомогою бінарних опозицій “свой / чужой” або “родной / чужой”. Так, наприклад, С. Рафальський пише про те, що навіть прогулянки вдома не такі, як на чужині, а свої

особливі, серцю рідні: *“Благодать – / да не дома ...”, “Не гулять / по родному – / по чужому не умею, пропадай, моя весна!”* [1, 738].

Відносини між членами літературного угруповання “Скит поетів” та чеським середовищем були неоднозначними. На формування ставлення російських поетів-емігрантів до чеського оточення вплинула низка факторів, серед яких впевненість у тому, що еміграція буде дочасною та короткотривалою. А це, відповідно, призводило швидше до ізоляції, аніж зацікавленості емігрантів чеським середовищем. Крім того, негативно діяли й побутові умови, у яких жили емігранти і які більшість із них вважали провінційними та мало сприятливими для натхнення. Віра у швидке повернення на батьківщину, звісно, не мотивувала їх і до вивчення чеської мови, що лише ускладнювало російсько-чеські відносини.

На усі ці проблеми звертає увагу чеський дослідник російської та української еміграції З. Сладек у своїй статті *“České prostředí a ruská emigrace”*, де він пише про настрої, котрі панували між росіянами та чехами: *“Své útočiště pokládali za provizorium, za nevyhnutelnou čekárnu. Terminus technicus tohoto stavu bylo “sidenije na čemodanach. Čekání emigrace na změnu poměrů v Rusku brzdilo proces její adaptace. Dávala přednost hermetické uzavřenosti vůči novému prostředí. Její společenský život jí to umožňoval. Četné spolky a organizace a zejména církev pořádaly nesčetné akce, které naplňovaly celý rok. V Praze a jejím okolí vznikaly kluby, kroužky i salony, jako např. u manželů Kramářových, u N. S. Prokopoviče, u Marka L. Slonima, v dalších literárních salónech, a na tzv. zbraslavských pátcích. Kromě toho se zúčastňovala intenzivního společenského života své komunity. Chránil ji před cizím prostředím, které často nechápalo emigranty, právě tak jako oni nechápali toto prostředí”* [3, 234].

Підтвердженням такого статичного стану, який З. Сладек окреслив як *“чемоданное настроения”* або *“сидение на чемоданах”*, є поетична творчість скитників, де натрапляємо на лексеми, значення яких асоціюється з далекою дорогою, від’їздом, поверненням у рідне місто.

Так, у вірші *“Возвращение”* О. Ейснер малює в мріях той день, коли він назавжди розпрощається із чужою для нього Прагою та повернеться на рідну батьківщину:

*А из окна вагона утром рано,
Смотря на уходящие поля,
Скажу сквозь волны мягкие тумана:
Прощай, чужая скучная земля!* [1, 363].

А вірш "Разлука" у деталях відтворює атмосферу прощання: "И на вокзалах воздух плотный / Свистки тревожные сверлят", змальовує атрибути далекої дороги: "Обклеенные чемоданы / Сдают носильщики в багаж", "Уже взмахнул зеленым флагом – / В фуражке алой – бритый бог ...", "И – как у птицы перелетной – / У путников застывший взгляд" та сам ритуал від'їзду: "И мы прощаемся, мы плачем, / Мы обрываем разговор ..." [1, 370].

"Чемоданний настрій" у вірші В. Лебедева "Письма разлуки" моделюють такі словосполучення, як: "вокзалы гремели", "слезы и разлука", "расставаться и уезжать" [1, 179].

Висновки. Отже, образ міста в поетичному світі поетів літературного угруповання "Скит поетів" постає в різноманітних ракурсах: це і сучасне європейське місто з його численними будівлями та вуличками, і місто, на тлі якого відтворено спогади ліричного героя, перемежовані із суб'єктивним сприйняттям духу, атмосфери міста, відчуттям душевного спокою та гармонії в ньому, а інколи це "чуже", протиставлене "рідному", місто.

Література

1. "Скит". Прага 1922–1940 : Антология. Биографии. Документы / вступ. ст., общ. ред. Л. Н. Белошевой ; сост., биографии Л. Н. Белошевой, В. П. Нечаева. – М. : Русский путь, 2006. – 768 с.
2. Топоров В. Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического : избранное / В. Н. Топоров. – М. : Прогресс – Культура, 1995. – 624 с.
3. Sladek Z. České prostředí a ruská emigrace (1918–1938). In: Duchovní proudy Ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice 1919–1939 / Z. Sladek. – Praha : Eurislavica, 1999. – 234 s.

УДК 821.161.2 В. Стус

Галина Колодкевич
(м. Київ)

ВАСИЛЬ СТУС І НІМЕЦЬКОМОВНІ ПОЕТИ: РЕЦЕПЦІЯ ІНШОГО

У статті проаналізовано рецепцію Василем Стусом німецькомовних поетів, а саме: Р. М. Рільке й Пауля Целана. Використано їхні коментарі й роздуми про переклад, які розглянуто крізь призму літературно-філософських студій,